

MOTIVUL „JUDECATA DE APOI“ ÎN TRADIȚIA FILOZOFICO-RELIGIOASĂ ROMÂNEASCĂ

THE MOTIF „LAST JUDGEMENT“ IN THE ROMANIAN PHILOSOPHICAL-RELIGIOUS TRADITION

ADRIAN MORARU,

lector universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice,
doctorand, Academia de Științe a Moldovei

Pornind inițial ca un subiect biblic scena judecării exprimă și descrie totodată reflecția filozofică și estetică a percepției și transpunerii în viața proprie a gândurilor despre existență. Pentru a pătrunde dincolo de reprezentarea în imagini a acesteia este nevoie să se cunoască nu doar mesajul spiritual desprins din religia creștină ci și întreaga filozofie a vieții omului, trecător prin lumea aceasta, dar totodată nemuritor în gândire și în forța cu care emană energie sub forma de imagini și culoare. Lucrarea de față prezintă estetica acestui subiect religios care este filozofie prin căutare, teologie prin împlinire și artă prin expresie, constituindu-se ca sistem bine conturat și inconfundabil.

Cuvinte-cheie: Judecata de Apoi, mesaj filozofic, teologie, artă, creștinism, pictură murală.

Starting as a biblical subject the scene of the Judgement expresses and describes, at the same time, the philosophical and aesthetic reflection of the perception and transposition of thoughts about existence in one's own life. To penetrate beyond its picture representation it is necessary to know not only the spiritual message taken out of Christian religion but the entire philosophy of man's life who passes through this world but at the same time he is immortal in his thinking and the force with which he emanates energy in the form of images and colour. This work presents the aesthetics of this religious subject that is philosophy in quest, theology in realization and art in expression, forming a well-outlined and unmistakable system.

Keywords: Last Judgement, philosophical, message, theology, art, Christianity, mural painting.

Scena *Judecata de Apoi* este una dintre cele mai ample și bine conturate scene din întreg ansamblul de fresce al unei biserici sau mănăstiri din spațiul românesc. Acum câteva sute de ani, nici o biserică ori mănăstire nu era lipsită de scena dată. Această reprezentare poartă în sine nu doar o imagine realizată în spirit religios ci și o *operă de artă* care deține un complex *mesaj filozofic*.

Pornind inițial ca un subiect biblic scena judecării exprimă și viziunea proprie a artistului. Pentru a pătrunde dincolo de reprezentarea în imagini a acesteia este nevoie să se cunoască și întreaga filo-

zofie a vieții omului, trecator prin lumea acesta, dar totodată nemuritor în gândire și în forța cu care emană energie sub forma de imagini și culoare.

Primele reprezentări ale *Judecății de Apoi* sunt simple, având la bază doar cuvintele Mântuitorului din Evanghelia după Matei, în care Hristos folosește ca imagine a *Judecății* despărțirea oilor de capre de către ciobani. Astfel apare reprezentată *Judecata de Apoi* în catacombe. Urmează Evul Mediu cu tradiția de doctrinare a Bisericii și noi relatări și meditații asupra *Judecății de Apoi*, pe care le întâlnim la *Sfinții Părinți ai Bisericii*. *Sfântul Augustin* este unul din cei patru *Părinți ai Bisericii Occidentale*, alături de *Ambrozie*, *Ieronim* și *Grigore cel Mare*, el a fost primul filozof care a luat în considerare istoria ca fiind necesară în educarea oamenilor și pentru lichidarea răului, iar *Judecata de Apoi* — moment ce marchează sfârșitul axei temporale a istoriei.

Oamenii Evului Mediu așteptau venirea lui Hristos fără a se teme de *Judecata de apoi*. Așa se explică faptul că în concepția lor despre sfârșitul lumii ei se inspirau din *Apocalipsă* și treceau sub tăcere scena dramatică a *Învierii* și *Judecății*. În secolul al XII-lea ideea *Judecății* era constituită prin suprapunerea a două scene: una foarte veche reprezentând imaginea lui Hristos din *Apocalipsă* în toată strălucirea Sa, iar cealaltă foarte nouă, cu îngerii sunând din trompete, creaturile supranaturale, un Hristos gigantic ce-și întinde brațele imense, acoperă cea mai mare parte a suprafeței și nu lasă decât foarte puțin loc pentru alte elemente și simboluri.

În spațiul cultural românesc primele reprezentări ale acestei scene au apărut în Transilvania. Aici se observă un amestec de note tradiționale răsăritene cu note apusene rezultând astfel faptul că reprezentarea *Judecății de Apoi* din Transilvania a fost influențată mai mult sau mai puțin de reprezentarea apuseană a *Judecății*.

În ceea ce privește reprezentarea *Judecății de Apoi* în Moldova, aceasta a jucat un rol de seamă, mai ales în împodobirea bisericilor cu pictură exterioară. Este prezentă aproape la toate bisericile pictate în secolele XV—XVI în interior, în exonartex, iar în exterior pe peretele sudic și vestic sau în pridvorul deschis, acolo unde acesta există. De obicei este așezată deasupra intrării cu scopul de a-l impresiona pe închinător. *Judecățile* de la Probota, Voroneț, Sucevița, Moldovița etc. păstrează elementele principale ale temei *Judecății*, însă au și trăsături proprii, care le fac unice în întreaga lume creștină. Cea mai veche reprezentare se află la mănăstirea Probota, ctitorie a Domnitorului Petru Rareș, iar dintre cele mai târzii din secolul al XVI-lea, se află la mănăstirea Râșca și Sucevița.

Eshatologia individuală derivă din doctrina imortalității personale sau, cel puțin, din ideea supraviețuirii într-o formă oarecare după moartea fizică, urmărește să lămurească condiția, temporară sau eternă, a sufletului fiecărui individ în parte, și modul în care după moarte această condiție depinde de viața prezentă. *Eshatologia universală* are ca obiect ultimele evenimente ale istoriei omenirii, destinul final al genului uman, numit în mod curent sfârșitul lumii, precum și evenimente presupuse sau acceptate de diversele religii, ca învierea și judecata universală. Extrapolând definiția, se poate spune că eshatologia se ocupă cu ultimele speranțe în nemurire ale omenirii în cadrul unei religii sau al unui sistem filozofic.

Biserica de Apus, definește sufletul ca cel mai lăuntric aspect al oamenilor, acela de cea mai mare valoare pentru ei, acela prin care sunt în mod special în imaginea lui Dumnezeu. Doctrina credinței afirmă că sufletul spiritual și nemuritor este creat imediat de Dumnezeu. Sufletul simbolizează principiile spirituale din oameni. *Judecata de Apoi* conform acestei doctrine se întâmplă după ce sufletul trece printr — un proces de purificare. În clipa morții, sufletul merge în *Purgatoriu*, Rai sau *Iad*. Sufletele celor care mor necăiți de păcate mari, sau în respingere conștientă de Dumnezeu, sunt pierduți pe veci într-o stare numită *Iad*. Relativ puține suflete sunt suficient de pure pentru a fi unite cu Dumnezeu de prima dată — a intra în Rai. Pentru cei de la mijloc, *Purgatoriul* — adesea descris ca un loc de ispășire a păcatelor dinainte de botez ce sunt iertate prin mila Domnului și răscumpărate prin suferința și moartea lui Hristos. Aceasta este teoria *Judecății de Apoi* în cadrul Bisericii Catolice care se bazează pe viziunea creaționistă a originii sufletului.

Perspectivile ortodox-estice și orientale sunt oarecum similare, în esență, cu perspectivele romano-catolice deși, diferă în detalii. Creștinii ortodocși ai *Bisericii de Răsărit* cred că după moarte, sufletul este judecat individual de Dumnezeu, și apoi trimis ori în sânul lui Avraam, în Paradis temporar, sau Iad, tortură temporară. La *Judecata de Apoi*, Dumnezeu judecă toată omenirea ce a trăit vreodată. Cei ce se dovedesc a fi drepti merg în Rai, Paradisul permanent, în timp ce condamnații trăiesc Lacul de Foc, tortură permanentă. *Biserica Ortodoxă* nu învață despre existența Purgatorului.

Despre *Judecata de apoi*, Sfântul Apostol Ioan Teologul în lucrarea sa numită *Apocalipsa*, susține că, la acel moment de purificare a sufletului, căutarea compromisului va fi atitudinea caracteristică a oamenilor în corelare cu mărturisirea pacatelor. El exprimă tendința oamenilor de a căuta cu asiduitate să-și motiveze căderea, iar răul va fi ca o moleșeală malignă, va susține această stare generală.

Apocalipsa sau *Judecata de Apoi* în viziunea *Bisericii de Răsărit* nu înseamnă distrugerea ei, ci schimbarea ei. Totul se va schimba deodată, într-o clipită. Morții vor învia în trupuri noi: vor fi trupurile lor, dar înnoite, așa cum Hristos a înviat în trupul Său, care purta urmele rănilor și ale suliței, dar avea însușiri noi și, în acest sens, era un trup nou. Iar la *Judecata de Apoi* se va arăta Domnul în slavă, pe nor și înainte de moarte dreptii trâmbițele vor suna cu putere. Ele vor suna în suflete și în conștiințe. Totul se va limpezi în conștiința omului.

Prorocul Daniel, vorbind despre *Judecata de Apoi*, povestește despre un Bătrân Judecător așezat pe tron, în fața căruia este un râu de foc. Focul este elementul purificator. Focul mistuie păcatul, îl arde, și dacă păcatul s-a altoit de sufletul omului, atunci îl mistuie și pe om. Acest foc se va aprinde înlăuntrul omului: văzând Crucea, unii se vor bucura iar alții vor cădea în disperare, se vor tulbura, se vor îngrozi. Astfel, oamenii se vor despărți dintr-o dată: în relatarea evanghelică unii se așază la dreapta, în fața Judecătorului, iar alții la stânga: i-a despărțit conștiința, însăși starea sufletească a omului îl aruncă într-o parte sau în cealaltă, la dreapta sau la stânga.

Judecata de Apoi nu cunoaște martori sau listă de protocol. Totul este scris în sufletele oamenilor și aceste însemnări, aceste cărți se vor deschide. Totul se va descoperi tuturor și fiecăruia în parte, și starea sufletească a omului îl va face să meargă la dreapta sau la stânga. Unii, la bucurie, alții la chin. Când se vor deschide cărțile, toți vor înțelege limpede că rădăcinile tuturor viciilor sunt în sufletul omului. Și dacă nu au regretat păcatul respectiv, dacă nu s-a eliberat de el, sufletul va veni la *Judecata de Apoi* pentru a suferi de ură și de răutate. Și aceasta e o stare infernală. Gheena de foc — este focul lăuntric, este flacăra viciului, flacăra neputinței și a răutății și aici va fi plânsul și scrâșnirea dinților, răutății neputincioase.

În reprezentarea scenei *Judecății de Apoi* există o relație între concepția judiciară a lumii și ideea nouă a vieții, văzute ca o biografie. Fiecare moment al vieții va fi într-o zi cântărit în cadru unei audiențe solemne și în prezența tuturor puterilor cerești. Făptura însărcinată cu cântărirea sufletelor, adică Arhanghelul Mihail, a devenit patronul morților, motiv pentru care favorurile sale trebuie câștigate fără întârziere. Faptele pe care Arhanghelul trebuie să le evalueze au fost înregistrate într-o carte de un alt înger raportor. Simbolul cărții este vechi și în Scriptură îl găsim în viziunea lui Daniel, totodată acest simbol apare și în cartea *Apocalipsei*.

Teologia mai veche reprezenta raiul și iadul mai mult ca un loc decât o stare spirituală, aceasta din dorința de a face mai vie și mai convingătoare realitatea lor, prin materializare. *Teologia* nouă prezintă raiul și iadul mai mult ca o stare, o realitate existențială legată nu numai de factorul obiectiv ci și de cel subiectiv. Sfântul Ioan Damaschin spune — că focul din iad constă în pofta ce nu-și găsește materie pentru a fi satisfăcută, iar sfântul Isaac Spirul afirmă că păcătoșii vor fi biciuiți, de fapt de flăcările iubirii. Învățătura ortodoxă susține că prin rugăciunile și mijlocirile *Bisericii* din cer și de pe pământ este posibilă schimbarea sortii unor suflete din iad, până la judecata universală și chiar scoaterea lor. Cei ce au murit într-o stare de oarecare credință, neactualizată în fapte bune și în orice caz, fără dușmănie, ci cu speranță față de Hristos, chiar dacă au ajuns în iad după judecata particulară, pot fi ajutați să-și actualizeze dorința de comuniune cu Hristos și cu oamenii, dacă și-au manifestat dorința acestei restabiliri la sfârșitul vieții lor.

Prin urmare acest iad implică două posibilități de a fi etern pentru unii și neetern pentru alții. Fără a spune în mod sigur pentru cine va fi etern și pentru cine nu va fi etern, există pentru unii din ei posibilitatea de a nu fi etern. Cei care nu vor putea ieși din iad până la judecata universală nu vor mai putea ieși în veci, nefiind capabili să accepte o comuniune cu Dumnezeu.

Scrierile patristice așează pe o treaptă superioară fericirea primită la *Judecata de Apoi* față de fericirea primită imediat după moarte.¹ Aceasta deoarece la judecata particulară nu ne vom întâlni cu toți oamenii care au trăit pe pământ în credința lui Hristos, ci după judecata de apoi sau universală.

Această învățătură a fost dezvoltată de tradiția *Bisericii* ortodoxe, potrivit căreia, în starea provizorie, multe suflete pot fi scoase din iad prin rugăciunile celor vii, a sfinților, ceea ce nu se mai poate întâmpla după *Judecata de Apoi*. Un alt element care după învățătura ortodoxă deosebește starea sufletelor după judecata particulară de cea de după judecata universală, este că atât fericirea, cât și chinurile vor fi purtate după judecata din urmă nu numai de suflete ci și de trupurile înviate. Deși fiecare suflet, fiecare persoană este judecată odată prin judecata particulară, totuși este absolut necesar să urmeze la finalul istoriei și o judecată a tuturor în fața tuturor, o judecată universală, de apoi, atât pentru faptul că o persoană nu poate fi apreciată deplin decât în legătură cu toți cei pe care i-a influențat, până la sfârșitul istoriei, cât și pentru a evidenția suveran și deplin măreția planului divin al mântuirii lumii. Această *Judecată de Apoi* va fi universală, solemnă, supremă, dreaptă, definitivă, publică și înfricoșătoare [1], încât fiecare va realiza moralitatea sau imoralitatea propriilor fapte sau a celorlalți, fiecare va realiza sentința proprie și sentința celorlalți.

Nemurirea sufletului și existența lui Dumnezeu, care nu pot fi demonstrate în cuprinsul rațiunii pure, devin adevăruri fundamentale ale rațiunii practice, obiecte ale credinței morale care ne fac să pătrundem — numai pe această cale — în lumea lucrului în sine. Conștiința morală ne pune în legătură cu numenul nostru interior, care nu poate fi decât numenul (lucrul în sine) infinit, interior și exterior, ca noțiuni spațiale neavând sens în acest domeniu. Imperativul moral are nevoie pentru împlinirea lui de libertatea morală a persoanei umane și are drept consecință nemurirea sufletului și existența lui Dumnezeu, care fac ca datoria morală să aibă un sens și garantează un viitor acord între virtute și fericire. Acestea pot fi înțelese doar după o analiză amplă a scenei *Judecata de Apoi* ca *operă de artă* în diverse culturi și perioade.

Dincolo de prezentarea evidentă prin culori a *Judecății de Apoi*, motivul poartă în sine *mesajul filozofic* profund care a evoluat și revoluționat oarecum lumea creștină de-a lungul timpului. Progresând, credința devine frica de Dumnezeu, pentru că nu credința se naște din frica față de Dumnezeu, ci frica din credință [2]. Aceasta este o evoluție firească a gândirii umane pentru că mai întâi trebuie să crezi ca apoi să-ți fie frică. Reprezentarea scenei *Judecată de Apoi* în tradiția *filozofico-religioasă* românească are la bază pornirea de a iniția sau de a dezvolta frica față de tot ce i se poate întâmpla omului după moarte, o dimensiune despre care nu cunoaște nimic. Aceasta mai poate fi expusă ca frica de păcat și devine un mijloc eficient de corectare a atitudinilor greșite ale credincioșilor. Iadul devine un topos punitiv al păcătoșilor, frecvent invocat în directă relație cu dezvoltarea unei pedagogii eclesiastice, menite să corecteze păcate ca: grija excesivă față de simțuri, setea de înavuțire, beția, preacurvia, lepădarea de prunci, clevetirea, pâra.

În frica de păcat sau frica de a cădea pradă viciilor umane nu avem conștiința unui pericol imediat, ci a unei primejdii viitoare, și anume a unui rău care ne va apăsa existența la infinit. De aici se naște și ideea despre cădere a conștiinței, iar urmările nu se vor arăta în toată gravitatea lor decât abia după ce vom trece pe planul vieții eterne. Deaceia frica față de Dumnezeu e o frică de *Judecată*, care poate da un verdict sorții omului precum chinul unei veșnice existențe neautentice, nedepline. Asta determină ființa umană să se afle într-o continuă meditație la *Judecata de Apoi* prin care se încearcă în context religios sporirea fricii față de Dumnezeu prin care să se evite păcatul sub orice formă.

1 „Glasul conștiinței, acest judecător cu totul drept, nepărtinitor, îl auzim și îl urmăm în măsura în care cercetăm cât mai des scaunul de spovedanie. Aici ne judecăm pe noi înșine în fața lui Dumnezeu...” — Pimen Suceveanu, „O viață închinată bisericii strămoșești și spiritualității naționale”, Iași 2010.

Perspectiva unei morți definitive și totale nu întreține frica în om, ci cel mult o plictiseală pentru lipsa de sens a existenței. Deaceia numai asocierea unei *Judecăți* viitoare cu momentul morții nou-menului pune o apreciere și pe gândul la moarte. Totodată pe parcursul existenței se crează un mediu adecvat pentru evidențierea virtuților omului ieșite din credință, deoarece între aceste două credință și frică de păcat este o legătură strânsă ele rezultând ca efect una din alta. Gândul la moarte, adică trecerea noului într-o alta dimensiune, l-a determinat pe om să se conformeze *Judecății* finale astfel încât să dovedească existența unei vieți viitoare infinite.

Dar atât binele cât și răul se află nu atât în realitatea însăși, în faptele ca atare, cât în ochii care privesc, în interpretarea pe care o dăm lucrurilor ce ne înconjoară.

Din punct de vedere filozofic, arta *picturii murale* accede dimensiuni ale esteticii, epistemologiei, gnoseologiei, fenomenologiei, eticii, filozofiei artelor și istoriei filozofiei, iar *mesajul filozofic al Judecății de Apoi*, se adresează în egală măsură rațiunii, voinței și sentimentului. Pe măsura perceperii acestuia transgresarea se produce din stadiul de călător înspre cel de contemplator, reușind a înfripa și dezvolta nu numai un amplu dialog cu opera, și prin aceasta cu artistul, ci, mai ales, al dialogului cu sine printr-o redescoperire a propriei persoane ca ființă dialogică, iconică.

Arta *picturii murale* fără pretenția de a circumscrie, se dovedește a fi expresie plenară a unirii filozofiei, teologiei și artei într-o dimensiune ontologică, contemplativă și mistică a aspirațiilor umane, expresie a însăși teofaniei și teandriei, a arătării lui Dumnezeu către om și a îndumnezeirii omului precum și a deznodământului final al existenței în eternitate a ființei umane.

În domeniul studiilor de iconografie a picturii medievale românești perioada actuală ar putea fi caracterizată drept o perioadă de acumulare de noi informații inedite și aprofundare a cercetării surselor tradiționale prin recursul direct nu numai la literatura biblică, apocrifă sau patristică, ci și la exegetica bizantină și postbizantină, la tratatele de liturgică sau la istoria ritualurilor creștine ortodoxe.

Sursele literare ale majorității temelor, subiectelor și motivelor din pictura murală în tradiția filozofico-religioasă românească le întâlnim la istorici și critici de artă români ca I.D. Ștefănescu,² Vasile Drăguț,³ Sorin Ulea,⁴ precum și la cercetători străini ca Wladislaw Podlacha⁵ sau Paul Henry⁶ care au studiat frescele mănăstirilor din nordul Moldovei, descifrând realități artistice de neuitat.

Actualmente societatea continuă să caute răspuns la întrebările fundamentale privitoare la *Judecata de Apoi*, o judecată finală și un deznodământ care face ca umanitatea pe parcursul existenței sale să se determine în privința unei apartenențe la o anumită cultură și tradiție religioasă și rămâne o preocupare constantă a individului și a comunității din care acesta face parte.

Concluzionăm: Scena *Judecății de Apoi*, pe lângă încărcătura emoțională a *mesajului filozofic* pe care o poartă, deține și un echilibru conciliator dintre expresiile eternității sau ale perenității, între celest și pământesc, dintre spirit etern și instabilitatea omenească, toate unite într-o singură reprezentare.

Estetica acestui subiect religiois este filozofie prin căutare, teologie prin împlinire și artă prin expresie, constituindu-se ca sistem bine conturat și inconfundabil.

Conform marelui filozof român Emil Cioran: „*La Judecata de Apoi se vor cântări numai lacrimile*“, aceasta fiind un adevăr filozofic incontestabil reeșit din tradițiile religioase și făcând o conexiune între spiritualitatea și realitatea în care trăiește omul.

Referințe bibliografice

1. SIMIONOVICI, E. *Sfânta Mănăstire Voroneț, vatră de istorie românească și de spiritualitate ortodoxă*. Suceava: Editura Mușatini, 2008.
2. STĂNILOAIIE, D. *Ascetica și mistica ortodoxă*, Alba Iulia: Editura Deisis, 1993.
3. I.D. Ștefănescu, *L'evolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie Paris 1928, L'evolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle. Nouvelles recherches. Etude iconographique Paris 1929.*
4. Vasile Drăguț, *Pictura murală din Moldova, secolele XV—XVI*, București 1982.
5. Sorin Ulea, *Originea și semnificația teologică a picturii exterioare moldovenești, Volumele I și II*, București 1963 — 1972
6. Wladislaw Podlacha, *Pictura murală din Bucovina, în Umanismul picturii murale post bizantine*, București 1985.
7. Paul Henry, *Folklore et iconographie religieuse. Contribution a l'étude de la peinture moldave*, Bibliothèque de l'Institut français de Hautes- Etudes en Roumanie, I, Mélanges 1927.